



Angol turista  
Kairóban, 1880

Senki nem vitathatja, hogy a 16. század legvégétől kezdődő és a 20. század közepéig tartó, modern gyarmatosításban a briteknek kiemelkedő és különleges szerepük volt.

A mai világ tehát nem érthető a történelem legfontosabb, legmeghatározóbb gyarmatbirodalmának megismerése nélkül. Ugyan nem Anglia nyitotta meg a felfedezések történetét, de – 1707-től Nagy-Britannia néven – a gyarmatosítás történetének leghatalmasabb szereplőjévé vált.

A brit gyarmatosítás központi tényezője maga a birodalom volt, amely biztosította a különleges brit szerepet a gyarmatok, a protektorátusok, a domíniumok, a mandátumterületek és minden más elnevezésű függő terület fölött.

**A LEGHATALMASABB  
ÉS LEGTARTÓSABB  
GYARMATI HATALOM**

**BALOGH ANDRÁS  
BRIT HÓDÍTÓK**

## ÉVSZÁZADOKON ÁTÍVELŐ FOLYAMAT

A brit gyarmati struktúra jellemző vonása volt, hogy független vagy többé-kevésbé független kereskedők, kereskedelmi társaságok, meglehetősen nagy önállósággal rendelkező telepések vagy alig ellenőrizhető kalózkodók, vallási csoportok és szervezetek igen nagy mozgásszabadsággal és lehetőségekkel rendelkeztek, s ezen intézmények és szervezetek bonyolult és gyakran ellentmondásos viszonyban álltak az uralkodóhízzal és az állami intézményekkel. A brit állam szigorú törvényekkel igyekezett az állami akaratot és érdekeket biztosítani. Ebből a szempontból figyelemre méltó a 1651-es *Navigatio Act*, amely szabályozni törekedett a kapcsolatokat London és a különböző gazdasági-kereskedelmi tényezők között.

A Brit Birodalom és így a gyarmatbirodalom különlegesnek tűnő rugalmasságához hozzájárult az Egyesült Királyság lassú és fokozatos demokratizálódása, minden más országot megelőzve egy sokszínű és sok tekintetben szabad sajtó kialakulása, a monarchia intézményeit egyre jobban korlátozó parlamentarizmus, a kormánnyal szemben álló társadalmi mozgalmak ereje és a lakosság szabad mozgási lehe-

Charles Parker, a Kelet-indiai Társaság bengáliai munkatársa, 1820-as évek

tősége a birodalom minden részébe. A fénypontot jelentő 19. században a feltartóztathatatlanul tűnő műszaki-technikai fejlődés, a lenyűgöző tudományos eredmények és a megkérdőjelezhetetlen katonai erő biztosította a brit modell óriási vonzerejét. A birodalom az első világháború kitörésekor jutott hatalmának csúcspontjára. A világ népességének 23%-a, 412 millió ember élt a birodalom igen különböző nagyságú, fejlettségű és jogállású, Londontól függő országaiban. Fennhatósága a Föld összterületének 24%-ára terjedt ki, 1920-ban ez 35,5 millió négyzetkilométert tett ki. A Nagy-Britanniát irigylő külföldiek is gyakran idézték azt a minden iskoláskönyvben szereplő megállapítást, hogy a „*Brit Birodalom fölött sosem nyugszik le a nap*”.

Az első világháború után a birodalom befolyása még tovább nőtt. Jelentősen kiterjesztette uralmát az Oszmán Birodalomtól elragadott területekre (Palesztina, Jordánia, Irak). A mandátumrendszeren keresztül lényegében magáévá tette az egykori német gyarmatokat (Kamerun, Togo, Délnyugat-Afrika, Tanganika, valamint egyes csendes-óceáni szigetek). Megerősítette pozícióit Egyiptomban. Anglia sikerét jelezte az örök riválisnak számító Németország teljes háttérébe szorítása és Oroszország tartósnak tűnő megalázása. Az első világháborút követően még kevesen vették észre a repedéseket a birodalom építményén. Még Anglia elszánt ellenfelei sem gondolták, hogy a birodalom nem újabb csúcspontját érte el, hanem meg-

kezdődött a visszafordíthatatlan felbomlás, amely néhány évtized alatt drámai gyorsasággal eltüntette az örökkévalónak és megváltoztathatatlanul tűnő brit gyarmatbirodalmat.

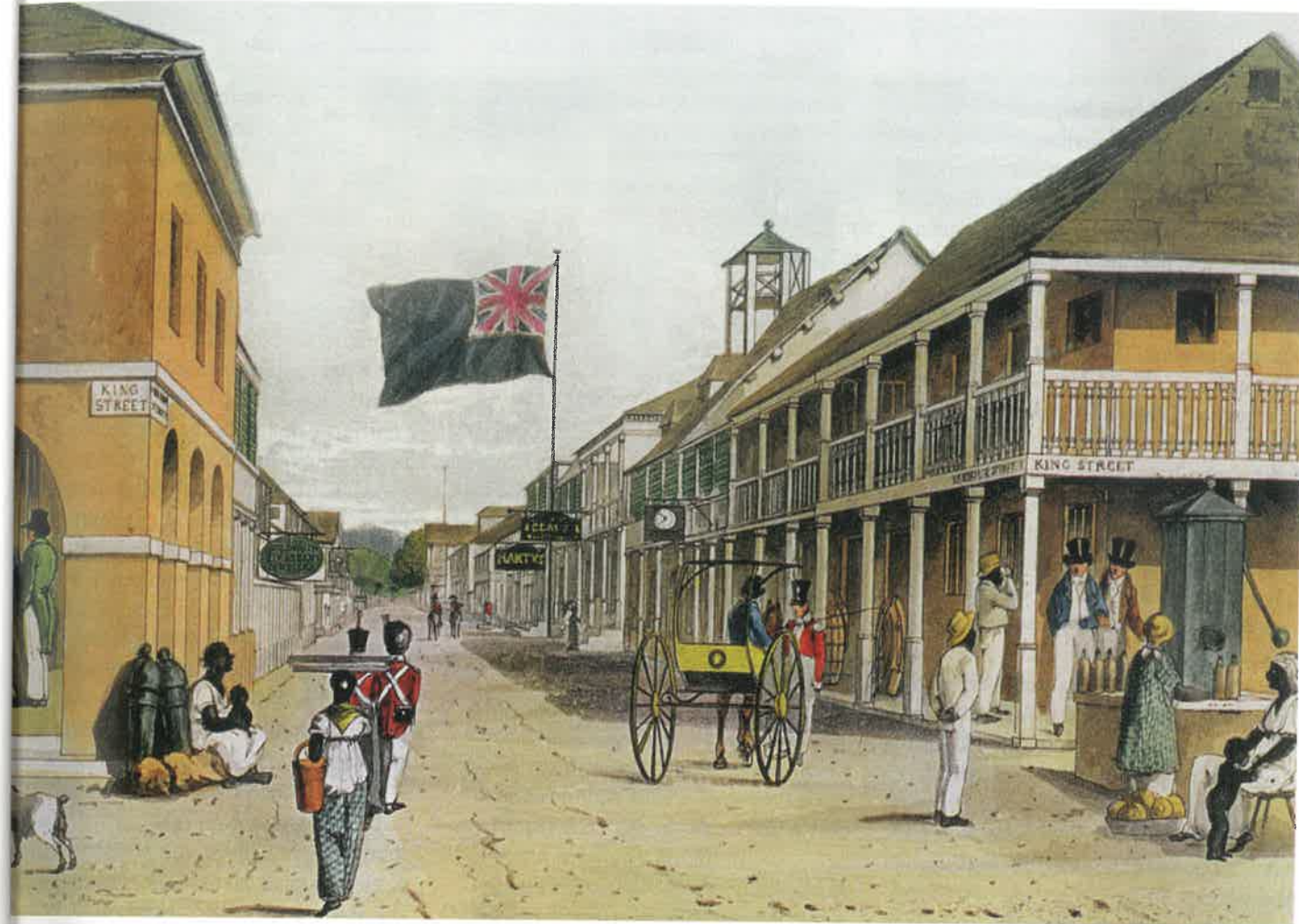
## A GYARMATBIRODALOM KIALAKULÁSA

1497-ben, öt évvel Kolumbusz útja után VII. Henrik megbízást adott John Cabbot számára az Ázsia felé vezető tengeri út feltárására. Miként Kolumbusz, ő sem tudta, hogy valójában hová érkezett. A 16. század legvégén, I. Erzsébet uralkodása idején létesültek az első „kolóniák”, és 1533-ban jelent meg az empire kifejezés abban az értelemben, ahogyan ma használjuk. I. Erzsébet utasította kalózkapitányait – akik közül kiemelkedett Hawkins és Drake –, hogy támadják meg a Nyugat-Afrikában cirkáló spanyol és portugál hajókat rabszolgák elhurcolása céljából.

1578-ban I. Erzsébet királynő felhatalmazást adott Humphrey Gilbertnek kalózkodásra és kolóniák szerzésére. Gilbert eljutott ugyan Észak-Amerika legértékesebbnek számító területére, a Karib-térségbe, de átütő sikert az angol kapitány nem ért el. 1604-ben már Erzsébet utóda, I. Jakab kötötte meg a spanyolokkal azt a londoni szerződést, amelynek eredményeként az angol korona amerikai gyarmatok igazgatására szerzett jogot, köztük a karibi szigetekre és a legendás „13 gyarmatra”, amelyet a birodalmi történészek az „első brit birodalomnak” szeretnek nevezni. A Karib-térségnek különös jelentősége volt, hiszen Észak-Amerika gazdaságilag és stratégiaileg legfontosabb térsége volt akkoriban, s olyan, ma már kissé elfeledett szigetek tartoztak ide, mint Santa Lucia, Grenada, Barbados.

A hamarosan prosperáló brit telepék létrehozása Észak-Amerikában és a Karib-térségben, továbbá a Kelet-indiai Társaság megalapítása 1600-ban új korszakot nyitott a világtörténelemben. A karibi cukornádtermesztés és a rabslolgamunka intézményes összekötése valódi történelmi fordulópontot jelentett. A rabslolgákat kezdetben holland hajók szállították, mígnem az angol parlament 1651-ben rendelkezett arról, hogy gyarmataikat kizárólag angol hajók látogathatják. Virágzott a rabslolga-kereskedelem a spanyoloktól elhódított Jamaicán és a Bahamákon is.

1667-ben a második angol-holland háború lezárásaként a hollandok elcse-



A cukornádtermesztés egyik központja, a jamaicai Kingston a 19. század elején

relték Új-Amszterdamot (New York) egy másik területre, az indonéz szigetvilágban fekvő parányi, ám a holland szerezcsendió-monopólium szempontjából létfontosságú Run szigetére. A békekötés eredményeként kapták meg a hollandok a Dél-Amerika partjainál, Venezuela közelében fekvő Suriname-ot.

A 18. század első felében Spanyolország lényegesen meggyöngült, de a hollandok sem bírták a versenyt az angolokkal, így Nagy-Britannia a fűszer- és a textilkereskedelemben is egyre nagyobb teret nyert. Ekkor vált intenzívebbé a harc a hanyatló Mogul Birodalom örökségének átvételéért. Ezt a legnyilvánvalóbban a Brit Kelet-indiai Társaság és a mogulok között 1757-ben a Bengálban található Plassey-nél lezajlott, döntő ütközet demonstrálta. Ezt követően a Brit Kelet-indiai Társaság meghatározó befolyásra tett szert Bengálban és – tekintettel Bengál különleges szerepére és elhelyezkedésére – egész Észak-Indiában. A Plassey-i csata egyben Franciaország hosszú távon feltartóztathatatlan térszerzéséhez is hozzájárult.

## ÉSZAK-AMERIKA LEVÁLÁSA

Mindeközben a britek jelentős pozíciókat szereztek Észak-Amerikában, többek között Floridában, és számukra kedvezően alakultak a louisianai fejlemények, amelyek végső soron a franciák Amerikából való kiszorulásához vezettek. Nem mindenütt alakultak azonban London számára ilyen szerencsésen a folyamatok. Nem tudtak mit kezdeni a gyorsan izmosodó észak-amerikai polgári nemzeti törekvésekkel. Az 1760–70-es években már végzetesen tévedett az a brit politikus, aki még mindig a franciákban és a spanyolokban látta a fő riválist, s nem vette észre, hogy az elkötelezetten brit kultúrájú és mindaddig lojális fehér amerikaiak jelentenek új és – mint később kiderült – leküzdhetetlen nehézséget a Brit Birodalom számára. A hagyományosan gondolkodó monarchista brit vezetők nem fogták föl, mit jelent számukra a 18. század hatvanas-hetvenes éveiben feldübbögő jelszó: „*No taxation without representation*” (Képviselet nélkül nem adózunk).

Kiderült, hogy egy soha nem látott erejű, igazi társadalmi forradalom bontakozott ki, amely már nem a rabslolgák levadászásáért és egy másik hatalom kegyeinek megszerzéséért folyt. Az amerikai forradalmárok nemcsak Észak-Amerikában, hanem az egész világon addig nem tapasztalt ideákat, összefogást, szolidaritást és új nemzeti önértéket alakítottak ki. Végül hagyományos nagy hatalmi riválisaik, a spanyolok és a franciák is az angolok ellen fordultak, és nemcsak az európai monarchiák számára idegenül hangzó követelések mellé sorakoztak föl, hanem partnerek voltak a kontinens északi részén elterülő Kanada elszakításában is. Ekkoriban nagyon kevesen mérték fel Európában, hogy nem a megszkokott rebellisek és kalózkodó akciójóról van szó, hanem valami teljesen új született, a polgári nemzeti öntudat és szolidaritás, amelyek mindaddig ismeretlen



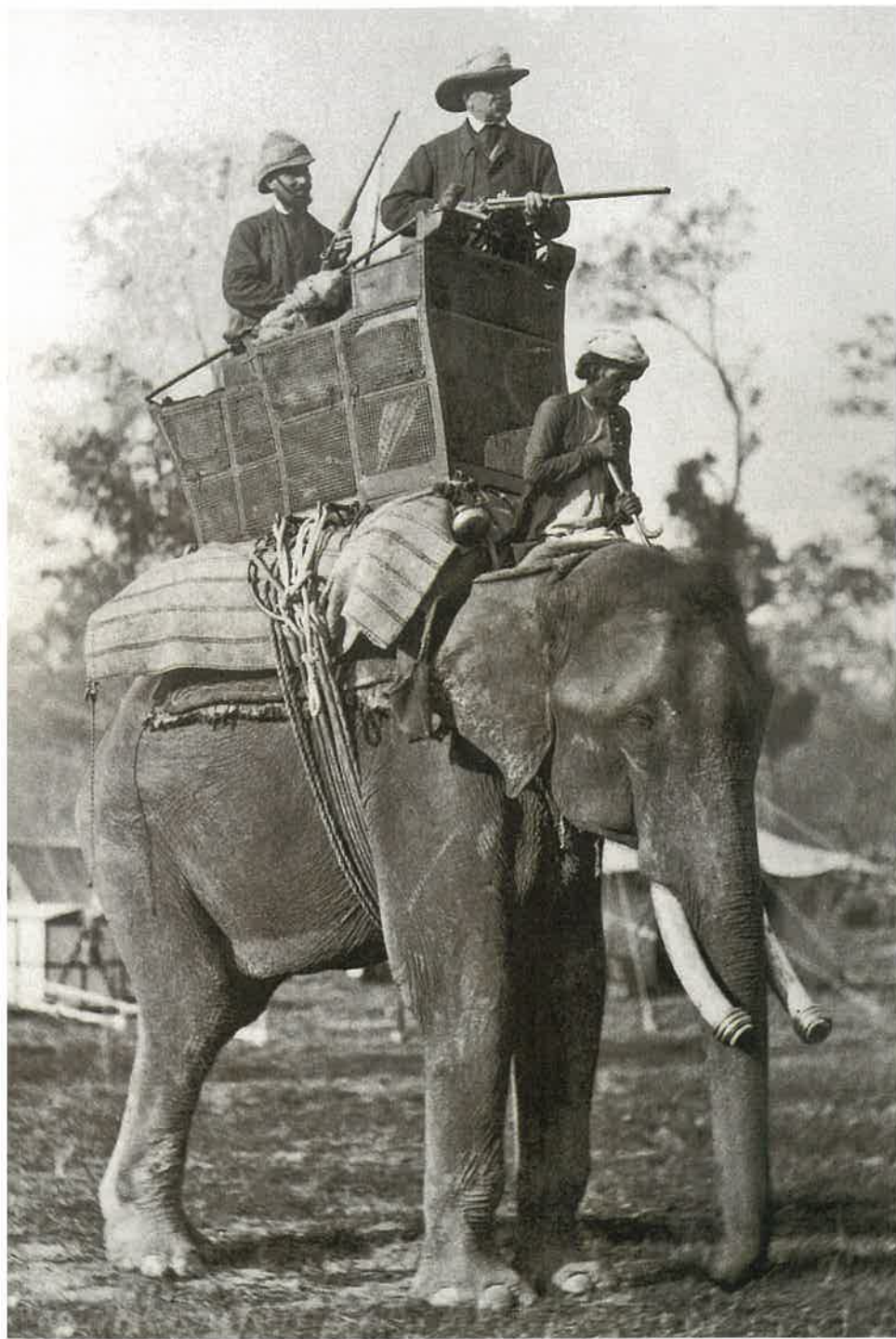
energiákkal látták el a születő amerikai államot.

Londont az amerikai események kevésbé rázták meg, mint ahogyan ezt feltételezni lehetne a világ potenciálisan legértékesebb részének elvesztését követően. Az „amerikai barbárok”, bár drámai kihívást intéztek a brit gyarmati uralom ellen, nem tudták meg-

rengetni a birodalom egészét, és a kortársak sem érzékelték a brit gyarmati rendszer felbomlásának jeleként. Felfogásuk teljesen érthető, hiszen Nagy-Britannia legragyogóbb korszaka éppen ekkor kezdődött.

A birodalom a leginkább érzékelhető kihívásokra koncentrált, a 18. század utolsó évtizedeitől kezdve mindegyiknél a Napóleon feltűnése utáni halálos veszélyt kellett elhárítania. Az angolok kitűnően látták a közvetlen kihívásokat: Franciaország megnövekedett ambícióit kívánták visszaszorítani.

A későbbi VII. Edward vadászatra indul az indiai Rádzsasztánban, 1864



Ezt nagyszerűen megoldották: 1805-ben Trafalgarnál a francia–spanyol hadak szétverésével egyértelműen eldöntötték, hogy a következő évszázadban ki és hogyan fogja uralni a világot. Egy teljesen új korszak kezdődött: Nagy-Britannia példátlanul sikeres birodalomépítése és a világ fölötti tényleges gazdasági, politikai és kereskedelmi hatalom megteremtése.

### PAX BRITANNICA (1815–1914)

Egy olyan évszázad következett, amelyben már senki nem emlékezett az egykori gyarmati háborúkra, kudarcokra és vereségekre Észak-Amerikában és a világ más részein. A példátlan gazdasági, technikai, katonai sikerek eredményeképpen a britek valóban a világ első nemzetévé váltak, riválisaik pedig hátterbe szorultak, eltűntek, részben megsemmisültek. Sokan ezt a korszakot Angliában máig a „birodalmi évszázadnak” tartják, amikor is a birodalom 26 millió négyzetkilométerrel gyarapodott és 400 millió új lakossal számolhatott.

Megkérdőjelezhetetlenné vált a „Pax Britannica”, s tiszteletet és félelmet váltott ki a „splendid isolation”, a szigetország fényes elszigeteltsége. A területi

hódításokon kívül Angia különleges és kétségszű bevonhatatlan gazdasági, kereskedelmi és tudományos hatalmat épített ki. Ekkor szerezte meg a különleges jelentőségű „bengáli zsákmányt” és azon keresztül a vitathatatlan indiai befolyást. Sőt, létrehozott egy „informális” birodalmat is, amely magába foglalta a világ leghatalmasabb népességű és potenciálisan legtöbbet ígérő gazdaságát, Kínát.

A briteknek volt koncepciójuk, fantáziájuk, és rendelkeztek a szükséges pénzügyi eszközökkel ahhoz, hogy a világ különböző részein, ekkor elsősorban Ázsiában, riválisukat felszámolják, legyenek azok a franciák Egyiptomban vagy távoli, független államok Malakában, Burmában, Malajában. Mindközben a világgazdaság történetének egyik legjelentősebb akcióját is végrehajtották, azaz vérrel és vassal biztosítani tudták a Kínával folytatott ópiumkereskedelmet, megalázza és térdre kényszerítve a kínai-mandzsu hatóságokat. A britek azt az igényüket, hogy ne kelljen ezüsttel fizetniük a Kínából származó teáért, összekötötték az egyébként Kínában is illegális ópiumkereskedelem szabadságának kikényszerítésével. Elengedhetetlennek tartották, hogy Dél-Kínában egy teljes egészében ellenőrzésük alatt tartott területet sze-

rezzenek meg. Ez a terület volt Hongkong, amelynek különleges státuszt biztosítottak, és Kínától szinte minden tekintetben elszakították.

Az angolok Indiában is a kereskedelem szabadságát tökéletesen biztosító szisztémát építettek ki. Ennek érdekében 1857-ben iszonyú kegyetlenségeket elkövetve vérbe fojtották az úgynevezett szipojfelkelést, és féléves, súlyos áldozatokat követelő háború után teljesen átalakították India kormányzását. Felszámolták a korábban oly sok hasznot hozó Brit Kelet-indiai Társaságot, és közvetlen uralmat építettek ki az ország nagy részén, Viktória királynőt pedig India császárnőjévé tették. Bár Viktória soha nem utazott el Indiába, minden indiai számára világossá vált, hogy ő szimbolizálja az új hatalmat, amelynek fenntartás nélkül engedelmessé kell. Ez egy nagyon brutális és következményeiben máig ható folyamat volt, amely nemcsak romlásban és pusztításban nyilvánult meg, hanem soha nem látott éhínségekben is, amelyek következtében több mint 15 millió ember pusztult el.

A 19. század második felében a gyarmatosító hatalmak az ázsiai óriásbirodalmak felszámolásának lehetőségein gondolkodtak. Az egyik ilyen birodalom Kína volt, ahol a Csing-dinasztia

Szingapúri látkép 1846-ban

az összeomlás szélén állt, s az európai nagyhatalmak csak abban nem tudtak megállapodni, hogy a kínai tortát hogyan szeleteljék föl. A másik a Kádzsárdinasztia uralta Perzsia, amely ugyancsak képtelen volt megbirkózni az modernizálódó világ kihívásaival. A harmadik pedig „Európa beteg embere”, az Oszmán Birodalom, amely szintén a felosztásra vagy kifosztásra váró területek közé tartozott.

A briteket mindegyik térség érdekelte, de indiai birtokaik biztonságba helyezése érdekében különleges erőfeszítéseket tettek Közép-Ázsia, ezen belül Afganisztán leigázására. Bár itt stabil helyi hatalmi központ nem alakult ki, a harci hagyományok, az állandó háborúra készülődés és a kietlen földrajzi környezet szinte meghódíthatatlanná tették ezt az országot. Az angolok három háborút folytattak Afganisztánban, végül mind a hármat elvesztették. A megfelelő következtetéseket a nagyhatalmak máig nem vonták le.

Az oroszokat különösen izgatta a meghódítható keleti térség, amellyel országuk határos volt, sőt évszázadok óta veszélyeztette Oroszország biz-



Párszi család az indiai Bombay-ben, 1870

tonságát, de óriási erőfeszítéseket tettek a balkáni területek meghódítására is. Meg-megújuló harcban álltak a hanyatló Oszmán Birodalommal, s erős pozíciókat építettek ki a Krím félsziget körül. Az angolok válaszul széles oroszellenes koalíciót hoztak létre. Végül a krími háborúban az oroszok vereséget szenvedtek, és ez másfél-két évtizedre elhalasztotta Közép-Ázsia leigázását. Oroszország csak az 1870-es évek közepén tudta megszilárdítani pozícióit a kirgiz, kazah és türkmén területeken.

Angliában tudatosodott, hogy az oroszokra ugyan döntő csapást mértek a török fronton, de a círral együtt kell működniük különféle közép-ázsiai területeken. 1878-ban „angol-orosz antant” szerződést kötöttek, amely az oroszokat távol tartotta a Boszporusz-tól és a Dardanelláktól, és meggátolta, hogy egy ellenséges koalíció irányában tájékozódjanak. Ez nem jelenti azt, hogy az angolok különösebben megbíztak volna az orosz cárral, amit jól demonstrál, hogy az 1904–1905-ös orosz-japán háború idején Anglia Japánt támogatta. Anglia az első világháború elején Ázsia

minden nagyobb országában, főleg az egykori óriásbirodalmakban döntő pozíciókra tett szert, és kitűnően kihasználta az egyes ázsiai országok közötti ellentéteket.

### TÜLEKEDÉS AFRIKÁBAN

Az európai hatalmak az afrikai földrész fontosságát és nem utolsósorban hasznosságát – néhány kivételtől eltekintve – csak a 19. század utolsó harmadában-negyedében fedezték fel. Ennek legfontosabb magyarázatát két tényezőben látjuk. Egyrészt a világ jelentős szabad területeit már felosztották, új pozíciókra csak mások területeinek elfoglalásával lehetett szert tenni, másrészt a Szezei-csatorna megnyitásával 1869-től az egész kontinens radikálisan felértékelődött. Új európai hatalmak jelentek meg, hogy részt vegyenek az Afrikáért folyó tülekedésben. A „tülekedés” hivatalos kifejezéssé vált, és talán nem sokat tévedünk, ha a scramble-t tülekedésnek, tolongásnak fordítjuk, amelyből még a gyarmatokkal nem rendelkező németek és olaszok, illetve a gyarmataiktól korábban megfosztott franciák is alaposan kivették részüket.

Azokon a területeken, ahol valamilyen oknál fogva már a korábbi évtize-

dekben számottevő európai jelenlét alakult ki, még intenzívebb rivalizálás vette kezdetét. Ez főleg Afrika legdélibb részére igaz, amely kiváló természeti viszonyai, mediterrán éghajlata és gyér népessége miatt nagy vonzerőt gyakorolt. Afrika déli területein az európaiak már évszázadokkal korábban virágzó telepeket hoztak létre. Ez elsősorban a holland származású búrokra igaz, akik intenzív földművelő kultúrát alakítottak ki. 1830–1840 körül két köztársaságuk is létrejött, és ezek váltak az angol gyarmatosítók fő ellenfeleivé. A búr köztársaságok a drámai gyorsasággal megjelenő német gyarmati fegyveres erőktől kaptak támogatást, és ezzel a búr háborúk Afrika fontos nemzetközi konfliktusává váltak.

Az egyébként rasszista brit kolonizátorok semmiféle szimpátiát nem mutattak a búrok iránt, és ugyanolyan kegyetlenül bántak velük, mint a fekete őslakossággal. Az állandósuló nemzetközi feszültséget egy nemzetközi rendezéssel próbálták csillapítani, amibe a brit hatalom kénytelen-kelletlen belenyugodott. Az 1884–85-ös berlini konferencián az európai hatalmak érdekelhatárolásra törekedtek, az angolok pedig tudomásul vették, hogy más európai hatalmaknak is lehetnek igényeik. Akonferencia egy máig ható követke-

ménye Afrika egyik legnagyobb területű államának, Kongónak a létrehozása. A minden történelmi hagyományt és köhéziót nélkülöző óriásországot – hogy az egymás közötti vitákat elkerüljék – Lipót belga királynak adományozták.

### AZ ÚJ KIHÍVÁSOK KORA

A századfordulót követően, az első világháború időszakában a brit impérium elérte csúcspontját. Nagy-Britannia ura volt a diplomácia, az előrelátás, az ügyesség, a ravaszság minden csínjának-bínjának. A brit hatalom elleni kihívások ugyan a századfordulót követően tovább növekedtek, számolni kellett olyan trónkövetelőkkel is, mint az addig nagy szerepet nem játszó Németország, és soha nem látott forradalmi mozgalmak, súlyos, szinte kezelhetetlen konfliktusok jelentek meg, mint a széles körű és ellenállhatatlan ír függetlenségi mozgalom, de úgy tűnt, a brit politikai elit sikerrel tudja kezelni ezeket.

A nemzetközi pénzügyekben, katonapolitikában és diplomáciában óriási

szakértelemmel és gyakorlattal rendelkező politikai elitnek azonban nem került el a figyelmét, hogy Németország potenciálisan jelentősebb erőforrásokkal rendelkezik és sokkal gyorsabban fejlődik, befolyása napról napra nő az európai földrészen, és sikeresen gyűjti a szövetségeket a világ különböző pontjain. A brit diplomácia szoros kapcsolatokat épített ki Japánnal (1902), és ugyanebben az időben lerakta az alapjait a franciákkal és az oroszokkal való együttműködésnek (1904, 1907). Ekkor jött létre az antant. A brit diplomácia újabb hatalmas diadalt aratott: az Osztrák-Magyar Monarchián kívül egész Európát maga mellé állította, és a háború éveiben el tudta szigetelni Németországot.

Az első világháború kitörését követően Nagy-Britannia villámgyorsan elfoglalta Németország afrikai és egyéb gyarmatait, majd 1916-ban kezdeményezte a Sykes-Picot-egyezményt, amelyben a Közel-Keletet a franciák és az angolok egymás között osztották föl, az Oszmán Birodalom teljes kiszorításával. Ehhez a titkos szerződéshez Oroszországot is engedték csatlakozni, Szazo-

nov orosz külügyminiszter írta alá. Ez a becstelen szerződések közül is kiemelkedik, a titkos szerződést ugyanis a felek eleve nem kívánták betartani. London és Párizs egyáltalán nem tartotta elfogadhatónak a Konstantinápolyra és a tengerszorosokra vonatkozó szentpétervári igény kielégítését. A szerződés egyébként teljesíthetetlen – vagy legalábbis egyidejűleg megvalósíthatatlan – antantígereket tartalmazott: független arab királyság és „zsidó nemzeti otthon” megteremtése, ellentmondó ígéretek arab uralkodóknak és más arab személyiségeknek.

1917-ben a nagy veszteségeket szenvedett brit domíniumok meghívást kaptak Lloyd George-tól a Birodalmi Háborús Kabinetbe. A háborút lezáró versailles-i békeszerződés 1919-ben Nagy-Britannia minden követelésének eleget tett. London közvetlen területi nyeresége 4 millió 700 ezer négyzetkilométer és 13 millió lakos volt. Ezenkívül a britek jócskán részesültek az ügy-

Indiai család a Bihar állambeli Patnában, 1868



nevezett mandátumterületekből, amelyek valójában gyarmati uralmat biztosítottak. Ezek közé tartozott Palesztina, Transzjordánia, Irak, Tanganyika, valamint Togo és Kamerun egy része. Londonnak még arra is futotta az erejéből, hogy az egyenjogúsított, fehérek által lakott domíniumok is kapjanak mandátumterületeket.

Az angol sikerek azonban nem tarták el a növekvő nehézségeket. A háború után látszólag ismét izolálódó Egyesült Államok 1922-ben a világ jelentős tengeri hatalmaira rákényszerítette a washingtoni szerződést, amelyben a flották közötti arányokról állapodtak meg. A brit és az amerikai hajók úrtartalmában paritást határoztak meg, s ez véget vetett Anglia megkérdőjelezhetetlen tengeri elsőbbségének.

### AZ ÖSSZEOMLÁS

Kevesen vették észre, hogy a 20. század húszas éveinek közepétől váratlanul és szinte észrevétlenül a zseniálisan működő és kitűnően szervezett birodalmi projekt összeomlott. Anglia, amely büszkén és magabiztosan osztotta a lapokat még a harmincas évek elején is, elvesztette különleges és domináns szerepét. A legnagyobb jelentőségű, hosszú távon is döntő tényezőnek az Amerikai Egyesült Államok szerepvállalása bizonyult. Londonnak választania kellett az amerikai hegemonia elfogadása és a németekhez történő igazodás között.

A britek legsúlyosabb, leglátványosabb és az angol nacionalizmus számára egyértelmű vereségként elkönyvelt kudarca az ír függetlenségi erő diadalmas előretörése volt. Az ír nemzeti párt, a Sinn Féin 1918-ban óriási választási győzelmet aratott, és az angol ellenállás az ír követelésekkel szemben 1921-ben egy nagyon véres és az angolok számára megnyerhetetlen függetlenségi háborúhoz vezetett. Az angol-ír szerződés az ír függetlenség elismerését hozta, amelynek eredményeképpen Írország más népek által igen nagyra becsült domíniumi státuszra sem tartott igényt, és még a második világháborúban sem volt hajlandó Nagy-Britannia támogatására. Az angolok csak annyit tudtak elérni,

Indiai nő az Uttar Prades állam fővárosában, Lokhnauban, 1870

hogy a 32 ír megyéből 6-ot az Egyesült Királyság erőszakkal megtartott és mindmáig birtokolja.

Az ír sikerek különösen nagy hatást gyakoroltak az indiai függetlenségi mozgalomra, amely olyan erővel tört fel, hogy az Indiában élő és dolgozó angol tisztviselők sem voltak már biztosak abban, hogy a Gandhi és Nehru által vezetett mozgalmat örök időkre föl tudják tartóztatni. Az egyre súlyosabb indiai feszültséget először az Amritszár városában 1919-ben kitört, hatalmas tömegekre kiterjedő tüntetések és a válaszul elkövetett tömeggyilkosságok jelezték.



Állandósultak a tüntetések, és erősödött a nacionalista hangulat Egyiptomban is. Kiderült az is, hogy amit a londoni vezető körök bátor lépésnek és sikertörténetnek ítélték, a Balfour-deklarációban rendezni kívánt arab-zsidó viszony és a „zsidó nemzeti otthonra” irányuló törekvések a Közel-Keleten a muszlim népesség körében erőteljes ellenállást váltottak ki.

A második világháború nagyon sok mindent megváltoztatott: Németország hatékony villámháborút folytatott Európában és Észak-Afrikában, az első világháborúban még félelmetes ellenfeleit néhány hét alatt felmorzsolta.



Zulu család Dél-Afrikában, 1890

Ezzel az amerikaiak egyértelművé tették, hogy nem áll szándékukban támogatni a gyarmati uralmat, és nem hajlandóak kiállni a Brit Birodalomhoz tartozó népek alárendelése és jogfosztottsága mellett. Az amerikai álláspont egybecsengett a szovjet törekvésekkel, és egy újabb területen alakult ki szoros együttműködés Washington és Moszkva között. Ezen háborús és nemzetközi diplomáciai háttér segít megérteni azt, hogy Nagy-Britannia szuperhatalmi státusza végleg elveszőben volt, és a két új szuperhatalom, az Egyesült Államok és a Szovjetunió egyetértett a gyarmati országok függetlenségének helyreállításában vagy kivívásában.

Nehezen értették meg ezt Londonban, azt pedig még nehezebben, hogy Oroszország is feltámadt romjaiból, sőt, az Egyesült Államok mellett az első számú tényező lett a 2. világháború idején és után még több évtizeden át. A II. világháború után egész Európa leértékelődött, és ebben a devalválásban az Egyesült Királyság is osztozott. A londoni politikusok és a közvélemény számára különösen nehéz volt a gyarmatok sorsának megértése. Az angol elitnek tudomásul kellett vennie India függetlenné válását, majd néhány éven belül a gyarmati rendszer teljes szétesését. Ez igazán drámai küzdelem révén valósult meg, és ebben a küzdelemben Angliának már nem voltak aduászai. Az 1945–65 közötti 20 esztendő során a brit uralom alatt élő népesség lélekszáma 700 millióról 5 millióra csökkent.

A világ két új szuperhatalma, az Egyesült Államok és a Szovjetunió nemcsak tudomásul vette, hanem támogatta is a függetlenné válást az egész világon. Nagyon bonyolult, szövevényes és sok tekintetben máig érthetetlen folyamatok zajlottak le. A brit történelemszemlélet teljesen eltorzult, és a mai brit visszaemlékezésekben több helyet kap a néhány száz lakosú Falkland-szigetek sorsa, mint az indiai vagy fekete-afrikai sorsdöntő fejlemények. Ma már nem az a világpolitikai kérdés, hogy Anglia milyen pozíciókat tud a volt gyarmatokon megtartani, hanem az, hogy az Egyesült Királyság meg tudja-e őrizni évszázados történelmi egységét Skóciával és Észak-Írországgal.

A fent vázolt háttér teszi érthetővé a dekolonizáció feltartóztathatatlan előrehaladását, a vele járó súlyos konfliktu-

A hitleri Németországgal szoros szövetségi viszonyt kialakító Japán csaknem teljesen megsemmisítette a brit, francia és holland gyarmati erőket Délkelet-Ázsiában és a Csendes-óceán térségében. A háború kimenetele az Egyesült Államok hadba lépésével dőlt el.

### A DEKOLONIZÁCIÓ

A világ sorsára az elkövetkezendő évtizedekben a legmeghatározóbb következményekkel az járt, hogy az Egyesült Államok és Anglia 1941 augusztusában elfogadták az *Atlanti chartát*, amely

megfogalmazta a második világháború utáni béke céljait. A chartában elismerték „minden nép jogát, hogy megválassza azt a kormányformát, amelyben élni akar”. A dokumentum elfogadását követően azonnal éles vita bontakozott ki London és Washington között. A britek ragaszkodtak ahhoz, hogy ez a paragrafus kizárólag a náci uralom alá került nemzetek függetlenségéről szól, míg az amerikaiak azt érzékeltették, hogy itt általános emberi és nemzetközi jogokat deklaráltak, vagyis a nemzeti függetlenség minden egyes, szabadságától megfosztott népre vonatkozik, beleértve a gyarmati uralom alatt élőket is.



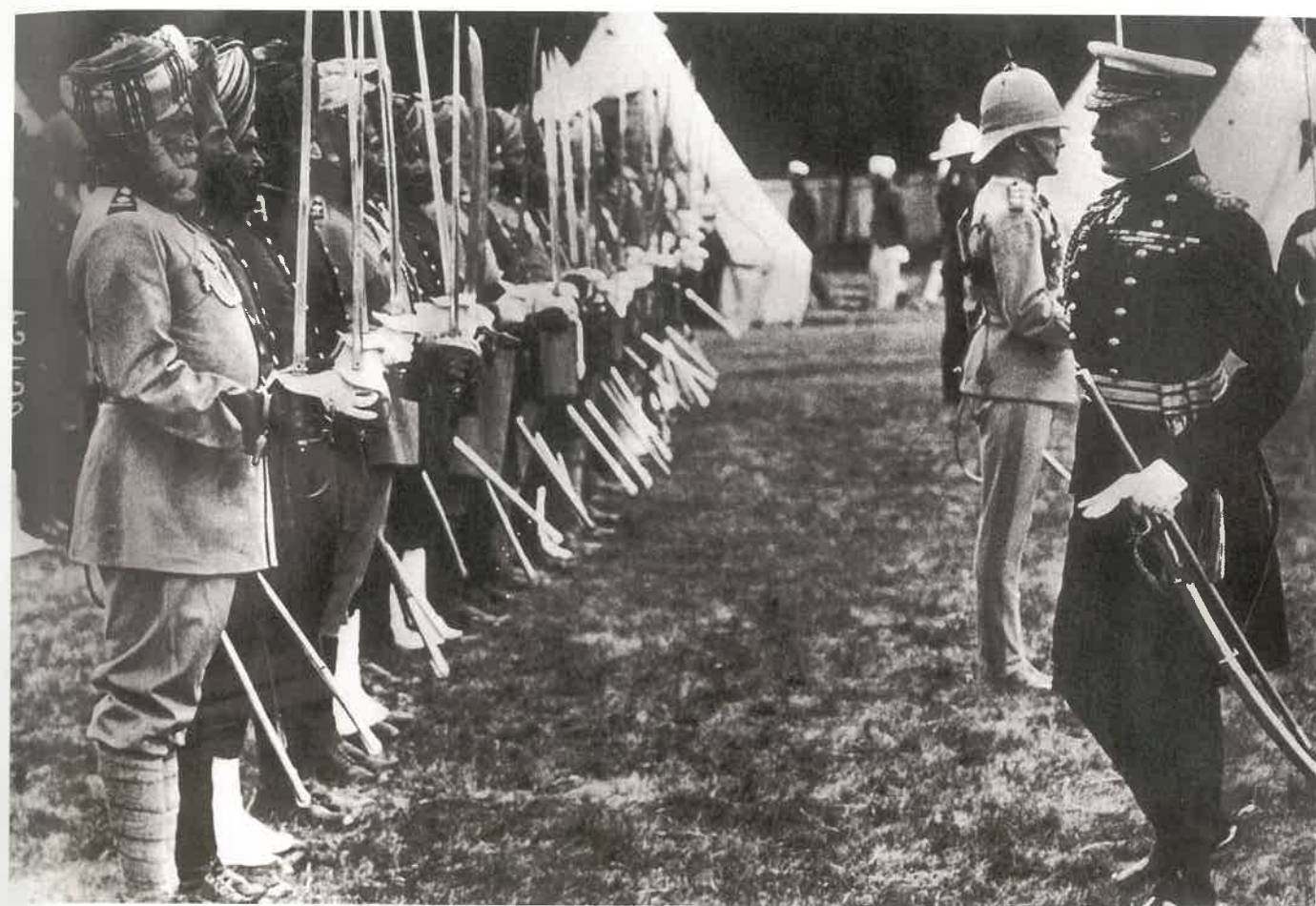
EDIT. SOCIÉTÉ ANONYME DES ÉTABLISSEMENTS TABOUREL - CLICHÉ MARTIAL

La Musique du détachement Anglais Hindou - Colonne de la Conquête du Cameroun

Az angol hódítók Kamerunban hindu muzikusokkal, 1914 (fent)  
Lord Kitchener szemlét tart szikh katonái fölött, Reims, 1914 (jobbra)

sokat, háborúkat és polgárháborúkat. A briteknek természetesen nem csak a tétlen megfigyelő és tanú szerepe jutott. London aktívan részt vett a megállíthatatlan dekolonizáció időzítésének, a hatalomátadás módjának meghatározásá-

ban, a végső formák kialakításában. A briteknek komoly részük volt abban, hogy Palesztinában egy véres és súlyos következményekkel járó háború tört ki, miután a területet felosztották. India függetlenné válását is az állam felosz-



tása, a világtörténelem egyik legvéresebb polgárháborúja és sok tekintetben máig megoldatlan feszültségek kísérték. Ahogyan az izraeliek és a palesztinok között nem sikerült tartós békét teremteni, és a két közösség kö-

zötti háborús konfliktusokra periodikusan sor került, ugyanígy India és Palesztin között is visszatérő háborúk törtek ki.

A függetlenné válást több más területen is súlyos ellentétek követték, és

az egyiptomi, malájföldi, kenyai és dél-rodéziai konfliktusok nemzetközi feszültségek forrásává váltak. A brit gyarmatosítás 1997-ben Hongkong Kínának történő visszaszolgáltatásával egyszer s mindenkorra befejeződött. ♦

## COMMONWEALTH OF NATIONS

### BRITISH COMMONWEALTH

Az eredeti British Commonwealth már nem létezik, mégis érdemes néhány sort szánni erre az előképre. Sokan emlékeznek még nosztalgiaival a mai Angliában arra, hogy a Brit Commonwealth államai a formális függetlenségi státusz ellenére lelkesen támogatták London háborús erőfeszítéseit az első és a második világháborúban, s a lakosság nagy tömegei zokszó nélkül tudomásul vették az időnként igen súlyos embervesztéseket is. Vagyis úgy tűnhet, hogy a British Commonwealthhez tartozó államok, mint Kanada, Ausztrália, Új-Zéland, Dél-Afrika, az Ír Szabad Állam (Irish Free State), Új-Fundland, a teljes szuverenitást szim-

**Az egykori brit gyarmatok, protektorátusok, mandátumterületek és egyéb függő területek ma is sok szállal kötődnek az Egyesült Királysághoz. Tulajdonképpen nagyon kevesek előtt egyértelmű akár csak fő vonalaiban, hogy a világtörténelem legnagyobb kiterjedésű és népességű gyarmatbirodalmának hogyan alakult a sorsa, milyen kapcsolatai vannak a valamikori birodalommal, milyen kötelek maradtak meg. A Commonwealthhez tartozó 56 önálló állam különféle köteleket megtartott és a világpolitika és a világgazdaság számos területén sok tekintetben máig fontos szerepet játszik.**

bolizáló intézmények és jogszabályok ellenére megtartották bensőséges kapcsolataikat az Egyesült Királysággal. (Az Egyesült Királyság is része volt a British Commonwealthnek)

A British Commonwealth 1926-ban jött létre a birodalmi konferencia döntése értelmében. Eredetileg kizárólag domíniumokat foglalt magában, amelyek lakossága fehér bőrű volt vagy – Dél-Afrika esetében – félreérthetetlenül angol nyelvű fehérek uralma alatt állt. A birodalmi konferencia határozatát a *Westminsteri statútum* erősítette meg 1930-ban. A birodalom legnépesebb és legfontosabb területe, India ekkor nem lehetett domínium, így nem lehetett tagja a Brit Commonwealth-nek sem.

### COMMONWEALTH OF NATIONS

A második világháború után diadalmaskodó függetlenségi mozgalmak teljesen új fejezetet nyitottak. A British Commonwealtht az Egyesült Királyság második világháborúban aratott győzelme ellenére fel kellett oszlatni. Tudomásul kellett venni – nem jóindulatú belátásból, hanem kényszerből –, hogy csak lényeges kompromisszumok árán lehetséges megtartani valamit a birodalomból.

A modern Commonwealth of Nations 1949-ben született meg. Lakosságának több mint 90%-a színes bőrű, több mint fele indiai. Egy bölcs kompromisszum alapján az új Commonwealth tagállamainak nem feltétlenül kell elismerniük uralkodónak a brit uralkodót, ahogyan ezt többségük nem is teszi. III. Károly is csak úgy lehet a Commonwealth feje, hogy tudomásul veszi, a tagországok, amelyek egy része népesebb, mint az Egyesült Királyság, különféle államformákat fogadtak el. Így például India köztársaság, de vannak királyságok is, mint Malajzia.

Ez az új nemzetközi önkéntes társulás 65 államból áll, közöttük nincsenek alá- és fölérendeltségi viszonyok. Az 1971-es szingapúri deklarációban közös demokratikus és az egyenlőséget hangsúlyozó

elveket és célokat fogadtak el, mint a demokrácia, emberi jogok, jó kormányzás, jogállamiság, polgári szabadságjogok, törvény előtti egyenlőség, szabad kereskedelem, multilateralizmus, világbéke.

III. Károly király pozíciója tehát csak szimbolikus, és a világpolitika nagy kérdéseiről nem születhetnek kötelező érvényű döntések. A továbbra is III. Károlyt uralkodónak elismerő államok száma mindössze 15 – többek között Ausztrália, Kanada, Új-Zéland –, de ezekben az országokban is vita folyik az Egyesült Királysággal való kapcsolatok természetéről.

Az, ami a Commonwealthszel történt, a világ diplomáciatörténetének egy különleges esete. Figyelemre méltó, hogy a nagy horderejű változások ellenére valamilyen formában a Brit Birodalom máig fennmaradt. A brit diplomácia ügyességét mutatja, hogy sikerült a kulturális, nyelvi, tudományos és egyéb kapcsolatokat fönntartani. Még az elmúlt évben is csatlakoztak új tagok, méghozzá 2022-ben a frankofón Gabon és Togo, valamint Ruanda és Mozambik. Egyiküknek sem voltak és most sincsenek számottevő kapcsolataik az angol nyelvű világgal. A közösséget elhagyók száma sokkal kisebb, közülük tartozik Írország és Mianmar.